

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Impola, Petteri; Pettersson, Theresia; Lönnroth, Harry; Karonen, Petri

Title: Med domboken som (språk)historisk källa : en tvärvetenskaplig syntes av domboksforskning i Finland och Sverige, ca 1950-2020

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © 2023 Svenska historiska föreningen

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Impola, P., Pettersson, T., Lönnroth, H., & Karonen, P. (2023). Med domboken som (språk)historisk källa : en tvärvetenskaplig syntes av domboksforskning i Finland och Sverige, ca 1950-2020. *Historisk tidskrift*, 143(2), 197-222.

<https://www.historisktidskrift.se/index.php/june20/article/view/700>

Med domboken som (språk)historisk källa

En tvärvetenskaplig syntes av domboksforskning i Finland och Sverige, ca 1950–2020

PETTERI IMPOLA

THERESIA PETTERSSON

HARRY LÖNNROTH

PETRI KARONEN

Jyväskylä universitet

Södertörns högskola

Jyväskylä universitet

Jyväskylä universitet

Domböckerna och den tidigmoderna tiden hör tätt ihop. I denna uppsats undersöks hur historiker och språkhistoriker utnyttjat domboksmaterial i sin forskning. Metoden är historiografisk och jämförande. Uppsatsen visar att historiker ofta varit intresserade av källkritiska aspekter medan språkhistoriker har intresserat sig för frågor förknippade med språklig variation och förändring. Utifrån analysen identifieras tre övergripande teman som är särskilt gynnsamma för ett tvärvetenskapligt samarbete kopplat till domboken som empirisk källa: protokollföring (precision och tillförlitlighet), berättelsenivåer (textstruktur och -mönster) och skrivare (den gemensamma aktören).

Inledning

Denna uppsats handlar om domboksforskning inom språk- och historievetenskap med fokus på hur domboken som empirisk källa har använts och kan användas, (språk)historiskt och tvärvetenskapligt.¹ Sett till en nordisk kontext, i denna uppsats exemplifierad med domboksmaterial som producerats av det svenska och finska rättsväsendet, är källaget i allra högsta grad gynnsamt. Mängden material, den innehållsliga mång-

Uppsatsen har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double-blind peer review*.

1. Vi ansluter oss till den nordiska forskningstradition som använder "dombok" som ett paraplybegrepp för protokoll från olika rättsinstanser, speciellt protokoll som härstammar från underrätterna (dvs. rådstugu-, kämnärs- och häradsrätt).

Petri Karonen (f. 1966) är professor i Finlands historia vid institutionen för historia och etnologi vid Jyväskylä universitet. Petteri Impola (f. 1989) är doktorand i Finlands historia vid institutionen för historia och etnologi vid Jyväskylä universitet. Harry Lönnroth (f. 1975) är professor i nordiska språk vid institutionen för språk- och kommunikationsstudier vid Jyväskylä universitet. Theresia Pettersson (f. 1979) är lektor i svenska vid institutionen för kultur och lärande på Södertörns högskola och postdoktor vid institutionen för språk- och kommunikationsstudier vid Jyväskylä universitet.

E-post: petri.k.karonen@jyu.fi; petteri.s.impola@jyu.fi; harry.h.lonnroth@jyu.fi; theresia.pettersson@sh.se

sidigheten, den långa perioden av bevarade dokument samt materialets tämligen lättillgänglighet är exempel på faktorer som bidrar till denna empiriska gynnsamhet. Även mängden och variationen av vetenskapliga undersökningar som utnyttjat domböcker som sitt viktigaste originalmaterial avspeglar den empiriska potentialen i materialet.² Utöver historievetenskaperna har domböcker använts inom filologin och språkhistorien (den historiska lingvistik) med sina respektive deldiscipliner (till exempel dialektologi och namnforskning).³ Det gemensamma empiriska intresset till trots, har historiker och språkhistoriker relativt sällan samarbetat i sina studier av domböcker, något som kan tyckas förvånande, särskilt i ljuset av ökade tvärvetenskapliga diskussioner på 2000-talet och pågående digitaliseringar av stora domboksresurser på nätet vilka öppnar upp för nya möjligheter till tvärvetenskapligt samarbete.⁴ Med utgångspunkt i en översikt av historisk och språkhistorisk forskning med fokus på domboksmaterial från tidigmodern tid vill vi i denna uppsats ge förslag på hur ett dylikt tvärvetenskapligt samarbete kan se ut.⁵ Vårt primära fokus ligger på hur man inom de respektive fälten diskuterat och förhållit sig till *källkritiska perspektiv* på dombo-

2. I de svenska avhandlingar inom historia som handlar om tidigmodern tid började användningen av domböcker som ett centralt källmaterial öka från och med 1930-talet. I början var det framför allt fråga om lärdomsprov som fokuserade på lokalhistoria. Under åren 1851–2020 handlade cirka 830 om Sveriges och Finlands gemensamma historia under tidigmodern tid (ca 1500–1800), och i var femte avhandling spelar det juridiska materialet en central roll. I Finland har motsvarande avhandlingar getts ut i betydligt mindre utsträckning (N = 272), men i över hälften av dessa har det empiriska materialet utgjorts av domstolsprotokoll. Därtill har man i Finland i allmänhet utnyttjat domboksmaterial i avhandlingar från och med 1880-talet. Uppgifterna baserar sig på det opublicerade databasmaterialet som samlats in i samband med det av Konestiftelsen finansierade projektet "Ett gemensamt förflutet, flera olika tolkningar: En bibliometrisk och kvalitativ analys av historiografin över det tidigmoderna svenska riket i Sverige och Finland 1860–2020" (Hirsu).

3. För forskningsläget i början av 2000-talet se t.ex. bidragen i Harry Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt* (Uppsala 2007). Här anlägger nordiska forskare perspektiv på äldre tiders rättsprotokoll från medeltiden till nya tiden.

4. Se t.ex. finska Riksarkivets digitala arkiv (rådstugurätternas renoverade domböcker), <https://astia.narc.fi/uusiastia/kortti_aineisto.html?id=2317506285>, hämtad 9.2.2023.

5. Undersökningen är skriven inom forskningsprojektet Kaski vid Jyväskylä universitet, "Språkexperter från det förgångna: Stadsskrivarnas yrkeskår, aktörskap och språkbruk i det svenska riket under tidigmodern tid (1614–1714)" som finansieras av Konestiftelsen 2020–2024. I projektet undersöker författarna stadsskrivarna från grundandet av Svea hovrätt till stora ofreden. Inom projektet har vi nyligen publicerat en metodiskt inriktad artikel om språkbruk i svenska städer under tidigmodern tid och föreliggande studie är en naturlig fortsättning på den. Petteri Impola, Petri Karonen & Harry Lönnroth, "Språkbruk i svenska städer under tidigmodern tid: Ny metod för att analysera ordförrådet i domböcker från 1600-talet", *Historisk Tidskrift för Finland* 105:3 (2020) s. 267–291.

ken som historiskt källmaterial och vad detta gett upphov till för frågeställningar och intresseområden inom de olika disciplinerna. I denna uppsats kommer vi att urskilja fler dylika fruktbara tvärvetenskapliga samarbetsområden, samt identifiera luckor i diskussioner inom respektive deldisciplin som vi menar kan dra nytta av ett mer interdisciplinärt förhållningssätt.⁶

Uppsatsen är strukturerad på så sätt att vi först presenterar en läsning och sammanställning av historisk domboksforskning i vilken kunskap om domboken som historisk källa stått i fokus. Denna översikt är i sin tur indelad i tre delar med rubrikerna: *Domboken som juridisk källa – källkritiska perspektiv*; *Innehållsliga aspekter kopplat till domboken*; *Skrivare och språkbruk*. I följande avsnitt görs en liknande läsning och sammanställning av språkhistorisk domboksforskning, som i sin tur är indelad under rubrikerna: *Skrivaren och skrivarens roll*; *Historisk sociopragmatik*; *Filologi, textanalys och skriftbruk*; *Domboken som diskursiv och flerspråkig praktik*. Detta följs av en analys och ett förslag på gemensamma nämnare inom de två forskningsfälten med syftet att ringa in fruktbara tvärvetenskapliga forskningsfrågor. I linje med detta undersöks följande frågeställningar: hur har historisk respektive språkhistorisk domboksforskning förhållit sig till och diskuterat domboken som empirisk källa? Vilka är de gemensamma nämnare där historiker och språkhistoriker möts? Vilka forskningsfrågor kan gynnas av ett mer tvärvetenskapligt arbetssätt? Uppsatsen avslutas med en övergripande diskussion om domboksforskningen och en spaning över vart den är på väg.

Metod och utgångspunkter

Metoden i uppsatsen är dels historiografisk (en term som i det aktuella sammanhanget också täcker språkvetenskapen), dels jämförande. Uppsatsens forskningsgenomgång bygger på domboksforskning inom respektive fält på svenska, finska och engelska som publicerats från senare hälften av 1900-talet till i dag, med tonvikt på 2000-talet.⁷ Vårt syfte är dels att åstadkomma en kritisk och jämförande syntes som tar hänsyn både till den historiska och till den språkhistoriska domboks-

6. Det är särskilt domböckerna från den tidigmoderna tiden som har visat sig vara givande för fenomenbaserad forskning om människan och hennes värld. Se Piia Einonen & Petteri Impola, "Tuomiokirjat" [Domböcker], i Petteri Impola, Pirita Frigren, Petri Karonen, Matti Roitto & Antti Riihää (red.), *Vanhoiden käsialojen lukuopas* (Helsingfors 2021) s. 147.

7. Äldre publikationer som har visat sig ha stort värde för senare forskning nämns även.

forskningen och hur de förhållit sig till domboken som empirisk källa, dels att ge förslag på teman som är gynnsamma för tvärvetenskapligt samarbete. I den historiska delen behandlas forskning som inriktat sig på problematiserande aspekter kring domboken som kunskapsobjekt, eller med andra ord, domboksforskning där kunskap om domboken som historisk källa och den situationella kontext inom vilken den är tillkommen, är målet. Detta innebär vissa avgränsningar i vilka perspektiv som diskuteras och vilka studier som upptas i översikten. Fokus ligger primärt på kunskap om domboken, inte på forskning som använder domboken som källa för diskussioner om exempelvis makt, genus, stadsliv och religion, även om valda delar av studier med detta fokus kan vara relevanta för denna studies syfte. För att bredda perspektiven och skapa bättre förutsättningar för en kritisk jämförelse mellan de olika fälten vävs i tillämpliga delar internationell forskning med fokus på domboksmaterial från andra länder (i huvudsak från England och USA) in. Detta gäller speciellt den språkhistoriska forskningen och är en konsekvens av att den språkhistoriska forskningen som intresserat sig för svenska och finländska domböcker från tidigmodern tid är relativt begränsad. I vår översikt har vi velat beakta den svenska och finländska forskningen på lika villkor och på så sätt bidra till att den finska forskningen kan nå nya läsare i Sverige.

Forskargruppen har arbetat så att historikerna Petteri Impola och Petri Karonen har granskat och sammanställt det historiska avsnittet och språkhistorikerna Theresia Pettersson och Harry Lönnroth det språkhistoriska avsnittet. Därefter har vi tillsammans analyserat forskningsläget med speciell hänsyn till de likheter och skillnader man kan skönja mellan historisk och språkhistorisk användning av domböckerna. Eftersom vi behandlar två olika forskningsområden inom humaniora är det oundvikligt att också ta hänsyn till de vetenskapsspecifika utgångspunkterna och traditionerna. Det finns likväl många grundläggande faktorer som är gemensamma: material (domböcker), tidsperiod (tidigmodern tid, speciellt 1600-talet) och skrivare (aktör).⁸ Resultaten

8. Nordiska filologer har i tillägg länge varit intresserade av medeltida skrivare, något som tidsmässigt följaktligen faller utanför ramen för vår uppsats. Även internationellt finns det gott om forskningslitteratur som handlar om medeltida skrivare. Per-Axel Wiktorsson, *Skrivare i det medeltida Skara stift* (Skara 2006). En aktuell historisk översiktsartikel om stadsskrivare på 1600-talet är Jennica Thylin-Klaus, "Stadsskrivare på 1600-talet", i Marika Tandefelt (red.), *Finländsk svenska från medeltid till 1860* (Helsingfors 2019) s. 127–145.

presenteras och diskuteras i en tvärvetenskaplig tematisk indelning, men kan även läsas som förslag till fortsatt forskning.

Historisk domboksforskning

Den historiska forskningsöversikten är uppbyggd kring tre teman: i den första delen diskuteras forskning som behandlar källkritiska perspektiv på domboken som juridisk källa med fokus på olika domboksversioner. I den andra delen utvecklas denna diskussion genom ett tydligare fokus på innehåll och sammansättningen av antalet fall i de olika versionerna och skillnader dem emellan. Detta perspektiv kan tyckas smalt men i ett tvärvetenskapligt metodologiskt perspektiv är kännedom om domboksversioners olika sammansättning och innehåll avgörande för att förstå vilken typ av källa man som forskare har att göra med. I den avslutande tredje delen flyttas fokus till skrivaren och språket. En aspekt som diskuteras är dombokstexten som förmedlare av olika perspektiv och röster, en annan aspekt är förekomsten av olika språk.

Temaindelningen är både resultat och metod – den är ett resultat av den sammanställning och läsning vi gjort av tidigare forskning och en metod för att hitta gemensamma beröringspunkter mellan de historiska och språkhistoriska studierna.⁹

Domboken som juridisk källa – källkritiska perspektiv

Inom domboksforskning görs en skillnad mellan *konceptdomböcker* och *renoverade domböcker*.¹⁰ I det följande avser vi med konceptdombok sådana ursprungliga dokument som var avsedda för den lokala administrationen och rättsväsendet. Dessa texter skrevs i nära anslutning till rådstugeförhandlingen, var kronologiskt ordnade och en sammanställning över dagens ärenden i rådstugan. Koncepten är av olika karaktär men präglas av sin funktion att vara ett i kronologi nedtecknat händelseförlopp av vad som hänt och sagts under rådstugudagen. Antalet upptecknade ärenden är ofta många. Ibland hänvisar en konceptdom-

9. Samma kommentar gäller den språkhistoriska delen av undersökningen.

10. Analysen är asymmetrisk eftersom den fokuserar speciellt på behandlingen av domboksmaterial. Vi tar alltså inte hänsyn till något annat källmaterial som används i studierna. Naturligtvis kombinerar många studier flera olika typer av källmaterial. Om forskningsläget, se även Petri Karonen, "Perspektiv och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005", i Harry Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt* (Uppsala 2007) s. 25–43; Riikka Miettinen, *Suicide in seventeenth-century Sweden: The crime and legal praxis in the lower courts* (Tammerfors 2015).

bok också till det ursprungliga protokollet, det så kallade grundprotokollet eller memorialprotokollet (finska *kantapöytäkirja*) som skrivaren avfattade under rättegången. Utifrån koncepten skrevs i slutet av ämbetsåret en mer sammanställande text som i högre grad präglas av ett mer begränsat urval av mål och domar. Dessa så kallade "renoverade" (i betydelsen förändrade, omskapade) domböcker skickades till hovrätten för granskning.¹¹ Sett till den nutida källsituationen är det oftast denna senare skrivna version som finns bevarad vilket gör dem till en viktig källa för många historiker.

Under andra hälften av 1900-talet lyfts frågan på vilket sätt man metodiskt borde förhålla sig till de olika domsboksversionerna.¹² Att konceptdomböckerna ofta var mer omfattande än de renoverade domböckerna används exempelvis av Pentti Renvall som argument för att den renoverade domboken endast skulle användas som källa om man var tvungen till det, det vill säga i brist på koncept.¹³ Detta metodiska förslag har sällan uppfyllts men i Finland har konceptdomböcker använts överraskande flitigt inom lokalhistorisk forskning, trots att rätt få av dem bevarats från tiden före 1800-talet. Användningen av konceptdomböcker har också varit begränsad i Sverige. Även om källkritiska diskussioner om domboken som källa inte alltid redovisats i forskningen tycks frågan åtminstone fått ett tydligt genomslag i forskningen från 1990-talet och 2000-talet.¹⁴

11. Lars-Arne Norborg, *Källor till Sveriges historia* (Lund 1968).

12. Pentti Renvall, *Historiantutkimuksen työmenetelmät: Teoriaa, käytäntöä, tavoitteita suomalaiseseen ainekseen sovellettuina* [Historieforskningens arbetsmetoder: Teori, praktik, mål tillämpade på finskt material] (Borgå 1947); Toivo Paloposki, *Suomen historian lähteet* [Källor till Finlands historia] (Forssa 1972); Juhani Saarenheimo, "Tuomioistuinten asiakirjat" [Domstolarnas dokument], i Elisa Pispala & Eljas Orrman (red.), *Suomen historian asiakirjalähteet* (Helsingfors 1994).

13. Renvall (1947) s. 209–210. Jfr även Pentti Virrankoski, "Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa" [Användningen av domböcker inom historisk forskning], *Turun historialinen arkisto* 22 (Åbo 1970) s. 119–132; Ulla Heino, *Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa* [Hantverk och dess utövare i 1600-talets Satakunta] (Helsingfors 1984) s. 37.

14. Marko Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700* [Trolldom, magi och häxförföljelser på landsbygden i Nedre Satakunta, Norra Österbotten och Viborgska Karelen åren 1620–1700] (Helsingfors 1992) s. 23; Jonas Liliequist, *Brott, synd och straff: Tidlagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (Umeå 1992); Kustaa H. J. Vilkkunen, *Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi, ruukinpatruunalle hyödyksi: Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla* [För rikets bästa, till fosterlandets ära, till brukspatronens nytta: Järnindustrin i Finland under stormaktstiden] (Helsingfors 1994); Kimmo Katajala, *Nälkäkapina: Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697* [Hungersupproret: Skattearrendering och bondemotstånd i Karelen 1683–1697] (Helsingfors 1994); Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden varti-*

Rättegångsprotokollen erbjuder inte enbart kronologiska händelseutvecklingar i diverse rättsprocesser utan fungerar även som förmedlare av dåtida vardagsliv och föreställningsvärldar. Ett exempel på forskningsinriktning där man under lång tid fäst särskild vikt vid en problematiserande hållning gentemot olika versioner av domstolsprotokoll och de skilda perspektiv som dessa kan ge uttryck för, är studier av trolldom

joina: *Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700* [Kyrkan och kronan som sedlighetens väktare: Sexualbrottslighet, överhet och gemenskap i Borgå härad 1621–1700] (Helsingfors 1996); Björn Furuhausen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän: Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet* (Stockholm 1996), bilaga 2; Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880* (Lund 1997) s. 36–42; Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män: Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-talet* (Uppsala 1998); Arne Jarrick & Johan Söderberg, *Odygd och vanära: Folk och brott i gamla Stockholm* (Stockholm 1998); Henrik Ågren, *Tidigmodern tid: Den sociala tidens roll i fyra lokalsamhällen 1650–1730* (Uppsala 1998) s. 77–89; Linda Oja, *Varken Gud eller natur: Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige* (Stockholm 1999); Örjan Simonsson, *Den lokala scenen: Torstuna härad som lokalsamhälle under 1600-talet* (Uppsala 1999); Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd: Allmoge och överhet under stora nordiska kriget* (Uppsala 2000); Staffan Granér, *Samhävd och rågång: Om egendomsrelationer, ägoskiften och marknadsintegration i en vämländsk skogsbygd 1630–1750* (Göteborg 2002); Olli Matikainen, *Verenperijät: Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla* [Blodsarvingarna: Våld och förändring av gemenskapen i östra Finland på 1500–1600-talet] (Helsingfors 2002) s. 38–39; Piia Einonen, *Poliittiset areenat ja toimintatavat: Tukholman porvaristo vallan käyttäjänä ja vallankäytön kohteena n. 1592–1644* [Politiska arenor och handlingsätt: Borgerskapet i Stockholm som maktbrukare och som föremål för maktbruk ca 1592–1644] (Helsingfors 2005) s. 31; Janne Haikari, *Isännän, Jumalan ja rehelisten miesten edessä: Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla* [Inför husbonde, Gud och ärliga män: Maktbruk och tjänstemännens verksamhetsmiljöer i landsbygdssamfund i Satakunta under senare hälften av 1600-talet] (Helsingfors 2009) s. 29–30; Helena Hagelin, *Kvinnövrldar och barnamord: Makt, ansvar och gemenskap i rättsprotokoll ca 1700–1840* (Göteborg 2010); Susanna Sjödin Lindenskoug, *Manlighetens borte gräns: Tidelagsrättegångar i Livland åren 1685–1709* (Stockholm 2011); Hanna Kietäväinen-Sirén, *Eryitynen ystävyys: Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700)* [Den speciella vänskapen: Kärleken mellan man och kvinna i tidigmoderna Finland (ca 1650–1700)] (Jyväskylä 2015) s. 32–33; Miettinen (2015) s. 32, 40, 44, 49; Veli-Pekka Toropainen, *Päättäväiset porvarskat: Turun johtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670* [Beslutsamma borgerskor: Aktörskap bland kvinnor i det ledande borgerskapet i Åbo åren 1623–1670] (Åbo 2016) s. 28–31; Ella Viitaniemi, *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen: Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kirkon rakennusprosessi 1730–1786* [Från enighet till gemensam kontrahering: Lokalsamfundets politiska kultur och byggprocessen av Kumo stenkyrka 1730–1786] (Tammerfors 2016) s. 53; Miia Kuha, *Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710)* [Firandet av helgdagar i tidigmoderna Savolax (till år 1710)] (Jyväskylä 2016) s. 26–27; Jenni Lares, *Alkoholikäytön sosiaaliset merkitykset 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutyhteisössä* [Alkoholbrukets sociala betydelser i ett västfinskt landsbygdssamfund på 1600-talet] (Tammerfors 2020) s. 34–35; Mari Välimäki, *Rikotut lupaukset: Esiaviolliset suhteet ja toimijuus Ruotsin yliopistokaupungeissa 1600-luvun lopulla* [Brutna löften: Föräktenskapliga förhållanden och aktörskap i de svenska universitetsstäderna i slutet av 1600-talet] (Åbo 2021) s. 47–49; Anton Runesson, *Blod, kött och tårar: Kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750* (Stockholm 2021).

och magi. Exempelvis diskuterar Antero Heikkinen innehållsliga skillnader mellan olika typer av domböcker och han framhåller vikten av att jämföra protokollen sinsemellan för att på så sätt få en tydligare bild över källäget, men också för att förstå hur kunskapsläget blir avhängigt vilken källa man använder. I detta ingår frågan om perspektiv och graden av redigering och innehållslig anpassning/urval.¹⁵ Emmi Lahti som undersökt magi på 1700-talet i Finland framhåller vikten av materialkännedom.¹⁶ Genom att granska olika särdrag i koncept och renovation ringar hon in en förändrad redovisningspraxis: från och med 1712 var de lägre domstolarna inte längre skyldiga att i de renoverade domböckerna registrera de ärenden som överlämnats till hovrätten för avgörande. Endast ett omnämnande av ärendet i protokollen var tillräckligt.¹⁷

Inom den stadshistoriska forskningen har man också uppmärksammat olika typer av protokoll när det gäller läget på 1600-talet. Både konceptdomböcker och renoverade domböcker har bevarats i betydligt större utsträckning i städerna än på landsbygden. En viktig aspekt angående argumenteringens validitet, vilken särskilt uppmärksammas i studier om förvaltning och brott, har frågan om mörkertal varit. I vissa större städer författades andra domboksversioner än bara koncept och renovationer. Till exempel i Stockholm avfattades i början av 1600-talet veterligen tre olika tänkeboksversioner. Utgående från konceptet avfattade man en omarbetad renskrift för den lokala förvaltningens och rättens eget bruk, vilket inte bör blandas ihop med de renoverade domböcker som skickades till Svea hovrätt.¹⁸ Att domboken skrevs i fler versioner

15. Antero Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset: Noita- ja magiakäsitäisiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)* [Djävulens bundsförvanter: Häx- och magiuppfattningar och -rättsprocesser i Finland under senare hälften av 1600-talet (ca 1640–1712)] (Helsingfors 1969). Liknande metodologiska resonemang finns hos Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige* (Stockholm 1971).

16. Emmi Lahti har också använt sig av hovrättens beslutsliiggare ("register") för att lokalisera fallen. Emmi Lahti, *Tietäjiä, taikoja, hautausmaita: Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla* [Siare, trollkarlar, begravningsplatser: Magin i Finland under senare hälften av 1700-talet] (Jyväskylä 2016) s. 33–38. För konceptdomböcker och renoverade domböcker på 1700-talet, se t.ex. Anu Koskivirta, "Sisäinen vihollinen": *Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä* ["Den interna fienden": Brott mot liv och kontroll i Norra Savolax och Karelen under de sista årtiondena av svenskt välde] (Helsingfors 2001) s. 22–23; Mona Rautelin, *En förutbestämd sanning: Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll* (Helsingfors 2009) s. 50–51.

17. Lahti (2016) s. 34–35. Se även Per Sörlin, *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635–1754* (Umeå 1993) s. 16; Furuhausen (1996) s. 234; Rautelin (2009) s. 47–49.

18. Domböckernas natur och art har också väckt livlig debatt i Sverige, speciellt när det gäller Stockholms stads tänkeböcker och dess olika versioner. Dag Lindström, *Väld, förtal och*

som på olika sätt liknar och skiljer sig från varandra, ställer krav på materialkritisk noggrannhet hos forskaren – den version man undersöker och ställer frågor till påverkar både undersökningens validitet och reabilitet.

Innehållsliga aspekter kopplat till domboken

En annan källkritisk infallsvinkel inom historisk domboksforskning rör frågan om innehåll och källornas representativitet. Man har bland annat framhållit att de renoverade domböckerna innehåller ett urval ärenden snarare än alla fall som behandlades i en domstol,¹⁹ samt att de i princip är mindre omfattande än konceptprotokollen. En viktig fråga är därför hur och varför de renoverade domböckerna skiljer sig från konceptversionerna och på vilka sätt själva renoveringsprocessen kan antas påverka källans tillförlitlighet i relation till vilka fall som registrerats i protokollet. Frågan om skillnader mellan olika versioner är även central eftersom antalet bevarade renoverade domböcker från olika delar av Sverige är mycket större än antalet bevarade koncept – att förstå vilken källa man arbetar med och under vilka omständigheter den är tillkommen, är därför av största vikt.

Mer omfattande och systematiskt jämförande analyser av de registrerade fallen i olika protokoll har dock varit sällsynt, vilket gör att det är svårt att veta huruvida praxis skiljt sig åt i olika rådstugor. När jämförelser väl gjorts har man av praktiska skäl ofta fokuserat på brottmål, med konsekvensen att en mer heltäckande bild saknas.²⁰ Graden av reflektion

förlikningar i Stockholm 1475–1625 (Lund 1988a) s. 75–76; Dag Lindström, "Crime and Control in the Capital: Stockholm 1475–1625", i Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* (Uppsala 1998b) s. 68–69; Lars Ericson, *Borgare och byråkrater: Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637* (Stockholm 1988) s. 64–68; Marko Lamberg, *Dannemännen i stadens råd: Rådsmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden* (Stockholm 2001) s. 23–24; Marko Lamberg & Piia Einonen, "Från domstol till stadsstyrelse: Stockholms rådsförvaltning i förändring ca 1500–1600", *Historisk Tidskrift för Finland* 86:3 (2001) s. 309–312, speciellt s. 312: "Hur förhållandet var mellan koncepten och de renoverade versionerna, som alltså var avsedda för hovrätten, är okänt eftersom de renoverade tänkeböckerna har gått förlorade"; Einonen (2005) s. 29–32. Men även i Åbo finns exempel på flera olika versioner av protokoll som har bevarats. Exempelvis Toropainen (2016) s. 28–30 jämför skillnader mellan de renskrifter som avfattades för eget bruk i Åbo på 1600-talet och de renoverade protokollen och drar den slutsatsen att skillnaderna är små. Petri Karonen, *Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620–1660)* [Kämnråtsätterna i de finska städerna under första hälften av stormaktstiden (ca 1620–1660)] (Jyväskylä 1994).

19. Jfr t.ex. Karonen (1994) s. 32–38.

20. T.ex. i Finland har det från 1600-talet bevarats egentliga konceptdomböcker från några år i Raumo, Nystad, Björneborg och Kristinestad. Man har konstaterat att de senast på

kring olika versioner och antalet fall som registrerats varierar i forskningen, vilket delvis kan förklaras med frågans relevans i förhållande till aktuell forskningsuppgift.²¹ Det råder heller ingen fullständig konsensus när det gäller vilka fall som registrerades i de renoverade domböckerna. I studier som fokuserar på städer förmodar man ofta att de mest allvarliga fallen också registrerades mest troget, det vill säga de fall som underställades hovrättens granskning.²²

De undersökningar som lyfter frågan pekar mot att det finns stora skillnader i praxis, både i städernas rådstugor och i häradsrätterna. Sippo Aalto, som har undersökt sexualbrott i Borgå härad från 1620-talet till början av 1700-talet, säger å ena sidan att nästan alla allvarliga brott saknades i de renoverade protokollen fram till 1660.²³ Å andra sidan redogör Tiina Miettinen för hur olika ärenden registrerats i renoverade domböcker på den tavastländska landsbygden år 1633. Hon drar slutsatsen att många mindre allvarliga brott (troligen civilmål) utelämnades i den dombok som skickades till hovrätten.²⁴

Domboksforskare som undersöker exceptionella händelser, processer eller fenomen har ofta försökt ta ställning till hur representativa – både kvalitativt och kvantitativt – de behandlade ärendena är. Det är speciellt i allvarliga brott som våldtäkt, självmord och trolldom som frågorna om täckning och mörkertal tydligt kommer fram.²⁵

1640-talet blivit identiska med de band som skickades till hovrätten. Från Åbo har det i hög grad bevarats protokoll som avfattades för stadens eget bruk. T.ex. Karonen (1994). Furuhaugen (1996) s. 334 jämförde i sin tur konceptdomböckerna och de renoverade domböckerna från två tingsammansåttningsåren 1751 och 1752. Enligt honom fanns det inte några stora skillnader mellan de olika versionerna.

21. För den kvantitativa omfattningen av domböcker, se Liliequist (1992); Jan Sundin, *För Gud, staten och folket: Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840* (Lund 1992); Sörlin (1993); Katajala (1994); Andersson (1998) s. 49; Lars Geschwind, *Stökiga studenter: Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet* (Uppsala 2001) s. 18; Maria Ågren, "Introduction: Making a Living, Making a Difference", i Maria Ågren (red.), *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society* (New York 2017) s. 1–23.

22. T.ex. Karonen (1994); se även Solveig Fagerlund, *Handel och vandel: Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv: Helsingborg ca 1680–1709* (Lund 2002).

23. Aalto (1996) s. 39–45.

24. Tiina Miettinen, *Ihanteista irrallaan: Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun* [Fri från ideal: Kvinnan på den tavastländska landsbygden som en del av familj och arkunder från början av 1600-talet till början av 1800-talet] [Tammerfors 2012] s. 71.

25. Karin Hassans Jansson, *Kvinnofrid: Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800* (Uppsala 2002) s. 37–44; Jari Eilola, *Rajapinnoilla: Sallitun ja kielletyn määritleminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa* [På gränssytan: Att definiera

Skrivare och språkbruk

Domböckernas utseende, innehåll, täckning och andra källkritiska faktorer utkristalliseras i de personer som skrev dem. Historiker har dock överlag fäst lite uppmärksamhet vid dem som registrerade domstolens beslut – forskarna har varit mer intresserade av innehållet i domböcker än de personer som producerade dem. Samtidigt spelar skrivarna en nyckelroll när det gäller att avfatta texten och språket i domböcker. Detta belyses ytterligare när man undersöker de olika domboksversionerna (koncept, renskrift och renovation).²⁶ Utifrån frågor om makt befinner sig skrivaren även i en intressant position vilket kunde öka intresset för skrivaren som aktör. Exempelvis kunde assessorerna vid hovrätter kritisera eller straffa domare vid lägre domstolar när det gällde fel domar och dåligt språk. Det senare var emellertid mycket sällsynt.²⁷

Från och med senare hälften av 1900-talet började historiker mer och mer kritiskt reflektera kring frågor om vems röst som kommer till tals i domböckerna. Förmedlar texterna rättsstatens och elitens perspektiv som juridiska och administrativa dokument eller kan man också höra vad man skulle kunna kalla folkets röst i dem? I princip var det skrivarens uppgift att registrera bara juridiskt relevant information. De flesta forskare betonar att domböckerna förmedlar fler perspektiv, som målsägandes och vittnenas röster, samt tankevärldar. På 1980-talet betonade

det tillättna och det förbjudna i troldoms- och magifall under senare hälften av 1600-talet] (Helsingfors 2003) s. 38–45; Miettinen (2015) s. 40 (även not 163), 49, 218.

26. Ericson (1988) s. 49, 64–68, 231–234; Haikari (2009) s. 32; Antti Riihinen, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta: Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla* [Kontinuitet och kontroll av förändring: Fredrikshamn och Villmanstrand under svenskt och ryskt väld på 1720–1760-talen] (Jyväskylä 2012) s. 41; Kietäväinen-Sirén (2015) s. 32; Lahti (2016) s. 34–35; Kuha (2016) s. 27, 29–30; Lares (2020) s. 35; Välimäki (2021) s. 48–49; Lindstedt Cronberg (1997) s. 38–39; Ågren (1998) s. 78–88; Andersson (1998) s. 47–49; Eilola (2003) s. 41–45; Einonen (2005) s. 29–34; Geschwind (2001) s. 18–20; Hassan Jansson (2002) s. 46–47; Liliequist (1992) s. 9; Sundin (1992) s. 18–19; Martin Wottle, *Det lilla ägandet: Korporativ formering och sociala relationer inom Stockholms minuthandel 1720–1810* (Stockholm 2000) s. 166; Mats Berglund, *Massans röst: Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719–1848* (Stockholm 2009) s. 15; Sjödin Lindenskoug (2011); Elin Hinnemo, *Inför högsta instans: Samspelet mellan kvinnors handlingsutrymme och rättslig reglering i Justitierevisionen 1760–1860* (Uppsala 2016) s. 32–33.

27. Se t.ex. Yrjö Blomstedt, *Laamannin- ja kihlakunnatuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680): Oikeushallintohistoriallinen tutkimus* [Förläning och handhavande av lagmans- och häradshövdingstjänster i Finland på 1500- och 1600-talen (1523–1680): En rättsförvaltningshistorisk undersökning] (Helsingfors 1958) s. 214–218; K. R. Melander, *Drag ur Åbo hovrätts äldre historia och ur rättslivet i Finland under förra hälften av 1600-talet*, (Helsingfors 1936) s. 2–6, 144–152; Yrjö Blomstedt, "Kuninkaallisen Majesteetin Oikeus Suomessa" [Kunglig Majestäts Rätt i Finland], i Yrjö Blomstedt (red.), *Turun hovioikeus – Åbo hovrätt 1623 31/10 1973* (Borgå 1973) s. 150–151.

Heikkinen hur bönder genom skrivarens filter kom till tals i domböcker. Sedan dess har forskare i ännu högre grad börjat betona att om domboken ses som text kan rätten ses som debatt, diskurs eller drama: det är fråga om en interaktion och dialog där man hör överhetens kontraindikers röst. Särskilt i komplexa tvister och i de allvarligaste brottmålen var skrivarens uppgift att protokollföra parternas syn och argument för att säkerställa en rättvis behandling.

Det ovan sagda understryker vikten av skriftlig kompetens. Samtidigt som den skriftliga behandlingen av rättsfallen ökade på 1600-talet fortsatte den muntliga kulturen att spela en central roll. Det var skrivaren som avgjorde hur exakt och noggrant han återgav det muntliga yttrandet i domböckerna, till exempel gällande stil och ordförråd. Även om den skriftliga versionen är den som dagens läsare har till buds representerar domböckerna lager av en muntlig diskurs från det förflutna. Tydligt är att domböckerna språkligt representerar både ett mer officiellt administrationspråk och mer vardagligt folkspråk och att de språkliga skillnaderna mellan den tidigmoderna tiden och i dag är stora. Detta är något som varje dombokforskare bör vara medveten om.²⁸

Gudrun Andersson har betonat vikten av att läsa domböckerna kritiskt när det kommer till frågan hur de skriftliga dokumenten förmedlar muntlig kultur och på vilket sätt individuella ordval finns bevarade. Skrivare kunde dock inte – professionellt och normativt – förvanska andemeningen i det aktuella ärendet. Skrivaren fungerade visserligen som språkförmedlare, men tvistens art och vittnena hade inverkan inte bara på händelseförlopp och yttranden, utan kunde vid vissa tillfällen påverka (delar av) textens innehåll. Ett exempel på detta är att domen

28. T.ex. Haikari (2009) s. 29–32; Rähä (2012) s. 42; Kietäväinen-Sirén (2015) s. 39–40; Kuha (2016) s. 30; Lindstedt Cronberg (1997) s. 40–41; Andersson (1998) s. 24–25, 47–49; Antero Heikkinen, *Kirveskansan elämä: Ihmiskohtaloita Kuhmos erämaissa 1800-luvun alussa* [Yxfolkets liv: Människoöden i Kuhmos ödemarken i början av 1800-talet] (Keuru 1988) s. 11; Ankarloo (1971) s. 24; Eilola (2003) s. 41–45; Einonen (2005) s. 32–34; Kustaa H. J. Vilkuna, *Katse menneisyyden ihmiseen: Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850* [En blick på människan i det förångna: Makt och immateriella levnadsvillkor 1500–1850] (Helsingfors 2010) s. 104–113; Oja (1999) s. 127–128; Geschwind (2001) s. 18–20; Hassan Jansson (2002) s. 46–47; Hinnemo (2016) s. 32–33. Se också Katajala (1994) s. 63–68; Matikainen (2002) s. 20–22; Raisa Maria Toivo, *Wife and Witch: Authority and Status in Court Record Narratives in Early Modern Finland* (Tammerfors 2006) s. 19–23; Viitaniemi (2016) s. 52–53; Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki: Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810* [En stad byggd av texter: Det officiella och privata rummet i språkbruket och vardagslivet i Åbo 1740–1810] (Åbo 2017) s. 36; Välimäki (2021) s. 47–51; Runesson (2021) s. 30–33.

traditionellt lästes högt så att parterna vid behov kunde säga sitt.²⁹ Språket i protokollen utvecklades gradvis, och blev så småningom mer formellt och professionellt.³⁰ Trots detta bevarade alla skrivare – erfarna som oerfarna – sin personliga stil när det gäller protokollföringen.³¹

Skrivarens roll som språklig förmedlare betonas särskilt i de fall där det förekommer flera språk i domstolen. Denna fråga har varit av särskilt intresse för finländska historiker – med undantag för de största kuststäderna var huvudspråket i målen för de flesta finska. Skrivaren gjorde sitt bästa för att återge parternas utsagor på svenska.³²

Många studier har med andra ord visat att skrivarna innehade en språklig maktposition när det gällde att dokumentera och förmedla det förgångna som i sin tur var i hög grad muntligt. Samtidigt har få forskare använt domböcker för att systematiskt granska skrivarnas språk och historia.

Språkhistorisk domboksforskning

I likhet med den historiska forskningsöversikten är den språkhistoriska översikten indelad tematiskt: i den första delen diskuteras forskning med fokus på skrivarens individuella roll i skrivprocessen. I den andra delen lyfts forskning inom fältet historisk sociopragmatik som använder sig av domboken som material. Inom det tredje temat diskuteras hur historiskt domsboksmaterial används inom textforskning (i vid bemärkelse). I den avslutande delen ligger fokus på domboken som diskursiv och flerspråkig praktik. I likhet med den historiska översikten kan temaindelningen läsas både som resultat och metod.

Skrivaren och skrivarens roll

Domboksskrivandet bygger på en lång tradition av omfattande textskapande. Detta avspeglar sig tydligt i de återkommande genrenormer och språkstilistiska drag som under tider noggrant frammejslats av skrivare

29. Andersson (1998) s. 47–48.

30. Liliequist (1992) s. 35, not 62 med hänvisning till Marja Taussi-Sjöberg, ”Staten och tingen under 1600-talet”, *Historisk Tidskrift* 110:2 (1990) s. 161–190; Vilkuna (2010) s. 108, 111. Se även stadsskrivarnas roll i kronans centraliseringssträvanden. Lamberg & Einonen (2001) s. 310–311.

31. Einonen (2005) s. 33.

32. Vilkuna (2010) s. 108–111; Kietäväinen-Sirén (2015) s. 39–40; Savolainen (2017) s. 36; Lares (2020) s. 36; Välimäki (2021) s. 48–49. Frågan om översättning har intresserat några svenska forskare. Geschwind (2001) s. 20. Också tyskans roll t.ex. i Livland har beaktats. Sjödin Lindenskoug (2011) s. 25.

för att texterna ska uppfylla sitt funktionella syfte, såväl det kommunikativa som det juridiska, i den rättsliga verksamhet för vilka de är skrivna. Som karaktäristiska språkliga drag kan exempelvis nämnas bruket av juridiska pronomina, precisheten i den språkliga personreferensen, återkommande textelement, invecklad syntax, regelbundenhet i disposition och stilistisk heterogenitet.³³ Det är påtagligt att texterna följer en inre språkstrukturell logik.³⁴ Samtidigt visar jämförelser mellan olika domböcker, både från olika platser och av olika skrivare, på språkliga skillnader av påfallande art. Sett till svenskt 1500-tal är exempelvis materialet från rådstugan i Stockholm mer omfattande än material från övriga städer, samtidigt som materialet generellt blir mer omfattande under tiden – skillnaderna i textmängd är följaktligen både av synkron och av diakron art. Sett till andra språkliga nivåer som textstruktur, syntax och grammatik är det även påtagligt att domstolsprotokollen uppvisar språkliga skillnader beroende på innehåll och syfte med det specifika ärendet, men också vem skrivaren är.³⁵ Således blir frågan om skrivarens individuella roll i relation till den kollektiva skrivprocessen relevant att ställa. I sin studie av Stockholms stads medeltida stadsskrivare visar Lena Moberg till exempel hur skrivarnas språkliga bakgrund påverkar de språkliga realiseringarna med avseende på lexikon och ordbildningsmönster.³⁶ Även av Theresia Pettersson uppmärksammas, ehuru flyktigt, att i synnerhet 1525 års stadsskrivare, Olaus Petri, mer än andra stadsskrivare i Stockholm under 1500-talet avviker från de generella diakrona förändringstendenserna vilket antas bero på hans exceptionella kompetens som skribent.³⁷

Frågan om skrivarens roll har inte bara behandlat strukturella analyser av språket utan har ävenledes handlat om transformationen från

33. Se t.ex. Gösta Bergman, *Kortfattad svensk språkhistoria* (Stockholm 1968) s. 96; Bengt Pamp, *Svensk språk- och stilhistoria* (Lund 1971) s. 221–225; Harry Lönnroth, ”Karlar, inttet will iagh sittia och äta eller dricka medh denna mannen: Citatmeningar i en finländsk dombok i sent 1600-tal”, *Arkiv för nordisk filologi* 122 (2007) s. 181–247; Theresia Pettersson, *Stockholms stads tänkeböcker: Funktionell texthistoria 1476–1626* (Stockholm 2017).

34. Jfr Jonas Carlquist, ”Och war thetta huss lagbudith, lagstondit och hembudith: Om husköp och formelartat språkbruk i Stockholm stads tänkeböcker”, i Lars-Erik Edlund (red.), *Studier i svensk språkhistoria 5: Förhandlingar vid femte sammankomsten för svenska språkets historia Umeå 20–22 november 1997* (Umeå 2000) s. 101–116; Pettersson (2017).

35. Pettersson (2017).

36. Lena Moberg, *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker* (Stockholm 1989).

37. Pettersson (2017) s. 221–222.

muntlig utsaga till skriven text och skrivarens ingrepp i denna process. I Peter Grund, Merja Kytö och Matti Rissanen diskuteras utgivningsprinciperna av Salemrättegångarna i amerikanska Massachusetts³⁸ och i denna diskussion blir skrivarhänder samt dynamiken mellan de genrespecifika mönstren och skrivarens subjektiva tolkning av ord och uttryck i rättegången, det vill säga förekomsten av interindividuell språklig variation, relevant att behandla.³⁹ För att sätta fingret på skrivarens roll använder de begreppet *scribal intervention*, vilket definieras som "words and forms that were not spoken by the witness but introduced by the scribe when he produced the written record".⁴⁰ Analysen visar att indirekt anföring i högre utsträckning än direkt anföring påbjuder skriftlig omtolkning eller intervention. För att komma åt individuella skrivarvanor är det således lämpligt att analysera indirekt anföring. I ett ännu vidare perspektiv handlar det om att genom noggrann kartläggning av skrivarnas prefererade val i den skriftliga representationen, exempelvis gällande fonologisk växling, kunna göra kvalificerade gissningar om dåtida utveckling av uttalsvariationer och talspråkliga varieteter.

Risto Hiltunen och Matti Peikola samt Kathleen L. Doty fördjupar diskussionen om skrivarens roll i Salemrättegångarna.⁴¹ Två centrala teman i Hiltunen och Peikola är analysen av olika skrivarhänder för att bättre förstå den konkreta skrivsituationen och därigenom tydligare kunna se sambanden mellan skrivprocess och juridisk process. En annan aspekt är identifikation av skrivarhänder för att få en tydligare bild av skrivarna som grupp, deras förkunskaper och bildningsnivå. Doty menar att en språklig analys av skrivares kontextuella kommentarer och bruk av evaluerande adjektiv och adverb kan peka mot värderingar hos skrivaren. I ett större perspektiv visar dessa undersökningar hur paleografisk analys med fokus på kartläggning av skrivare och skrivprocess kan ligga som empirisk grund för en kontextuell analys av såväl komplexa sociala nätverk som underliggande ideologiska strukturer i (lokal)samhället.

38. För den färdigställda utgåvan, se Bernard Rosenthal (huvudred.), *Records of the Salem Witch-Hunt* (Cambridge 2009).

39. Peter Grund, Merja Kytö & Matti Rissanen, "Editing the Salem Witchcraft Records: An Exploration of a Linguistic Treasury", *American Speech* 79:2 (2004) s. 146–166.

40. Grund, Kytö & Rissanen (2004) s. 165, not 7.

41. Risto Hiltunen & Matti Peikola, "Trial discourse and manuscript context: Scribal profiles in the Salem witchcraft records", *Journal of Historical Pragmatics* 8:1 (2007) s. 43–68; Kathleen L. Doty, "Telling tales: The role of scribes in constructing the discourse of the Salem witchcraft trials", *Journal of Historical Pragmatics* 8:1 (2007) s. 25–41.

Historisk sociopragmatik

I början av 2000-talet växte intresset för studier med fokus på hur talspråk, eller snarare skriftliga representationer av talspråkliga drag, återges i skrift i texter från äldre tid. Huvudfrågan för dessa historisk-pragmatiskt inriktade forskare är just hur man genom skriftspråk kan komma åt dåtida talspråk. Särskilt intresse har riktats åt sådana genrer som i varierande grad utgår från autentiskt talspråk (så kallade *speech-based genres*), till exempel dagböcker, brev och domstolsprotokoll, och som därav kan antas ligga närmare talspråket än andra genrer.⁴² Generellt visar analyserna i denna typ av studier på fruktbarheten i att söka talspråkliga drag i just dessa typer av genrer. Barbara Kryk-Kastovsky visar exempelvis hur turtagningsstrategier och bruket av diskursmarkörer tydligt kan kopplas till asymmetriska maktstrukturer och kontroll i rättsprotokoll, där förhörspersonerna, det vill säga de med institutionell makt, är de som dominerar och genom språkliga strategier i mångt och mycket utmanövrerar lekmännen.⁴³

Ett tidigt initiativ till en analys av en finländsk dombok i denna historisk-pragmatiska anda är Harry Lönnroths artikel om Ekenäs rådstugurätts domböcker.⁴⁴ I denna studie diskuterar han kort några talspråkligt intressanta drag i domboken: interjektioner, okvädinsord, lexikal upprepning och turtagning. Elvira Topalović visar i sin studie av tyskt material i koncept och renskrift från 1600-talet att talspråkliga

42. Se t.ex. Jonathan Culpeper & Merja Kytö, "Towards a corpus of dialogues, 1550–1750", i Heinrich Ramisch & Kenneth Wynne (red.), *Language in Time and Space: Studies in Honour of Wolfgang Viereck on the Occasion of His 60th Birthday* (Stuttgart 1997) s. 60–73; Matti Rissanen, "Candy no Witch, Barbados": Salem Witchcraft Trials as Evidence of Early American English", i Heinrich Ramisch & Kenneth Wynne (red.), *Language in Time and Space: Studies in Honour of Wolfgang Viereck on the Occasion of His 60th Birthday* (Stuttgart 1997) s. 183–193; Jonathan Culpeper & Merja Kytö, "Modifying Pragmatic Force: Hedges in Early Modern English Dialogues", i Andreas H. Jucker, Gerd Fritz & Franz Lebsanft (red.), *Historical Dialogue Analysis* (Amsterdam 1999) s. 293–312.

43. Barbara Kryk-Kastovsky, "Representations of orality in Early Modern English trial records", *Journal of Historical Pragmatics* 1:2 (2000) s. 201–230. Se även Risto Hiltunen, "Tell me, be you a witch?": Questions in the Salem witchcraft trials of 1692", *International Journal for the Semiotics of Law* 9:25 (1996) s. 17–37; Kathleen L. Doty & Risto Hiltunen, "I will tell, I will tell": Confessional patterns in the Salem witchcraft trials, 1692", *Journal of Pragmatics* 41 (2002) s. 458–469, som även de analyserat förhörstekniker genom pragmatiskt fokus på strategier för förhör och försvar i häxprocesser.

44. Harry Lönnroth, "Ekenäs rådstugurätts domböcker ur ett historisk-pragmatiskt perspektiv", *Nordiska Språk* 2002 (online-tidskriften existerar inte längre). Nytryck i Harry Lönnroth, *Filologin som vetenskap: Artiklar om textutgivning och filologisk metod* (Tammerfors 2007) s. 33–46.

drag såsom ellipser och anakoluter företrädesvis återfinns i koncepten, vilket pekar mot olika redigeringsprinciper och skrivstrategier i de olika textversionerna.⁴⁵

Även förekomsten och bruket av olika former av talspråklig representation i form av direkt och indirekt anföring samt referat har studerats. Doty och Hiltunen menar att det med tiden ökade bruket av indirekt anföring visavi direkt anföring torde kunna förklaras utifrån skrivartekniska argument.⁴⁶ När ambitionen att nedteckna alltmer av den muntliga utsagan med tiden växer blir den ordagranna direkta formen opraktisk i ett skrivarperspektiv – den indirekta formen lämpar sig bättre för mer sammanfattande beskrivningar. Liknande resultat finns i Daniel E. Collins som jämfört ryska domstolsprotokoll från senare medeltiden med material från slutet av 1500-talet och början av 1600-talet, där skrivarna med tiden övergår till att använda sig av en mer strukturellt och innehållsligt kompakt skriftbaserad rapportform än den tidigare mer frekvent brukade skriftliga återgivningen av anföringar.⁴⁷ Collins kopplar förändringen till en i språkbrukspraktiken i hög utsträckning muntlig verksamhet till en verksamhet med ökade krav på skriftlig dokumentation, vilket sammanfaller med maktförskjutningen från lokala rättsaktörer till en mer centralt styrd jurisdiktion. Grund, Kytö och Rissanen framhåller relationen mellan språklig form och juridisk signifikans i domstolsprotokoll. I deras material är det tydligt att direkt anföring används då den exakta ordalydelsen är central i bevisfrågan.⁴⁸

Studier av talspråksnära drag i rättsprotokollens texter har även inkluderat analys av språkliga markörer för hövlighet och förolämpningar. Till exempel har Erik Falk utifrån historisk talaktsanalys studerat verbala förolämpningar i domstolsprotokoll från universitetskonsistoriet respektive rådstugan i 1630-talets Uppsala. Ett resultat är att förolämpningarnas sociala dimension skiljer sig åt i de olika domänerna – vilket pekar mot olika verkställande i rättspraxisen.⁴⁹

45. Elvira Topalović, *Sprachwahl – Textsorte – Dialogstruktur: Zu Verhörprotokollen aus Hexenprozessen des 17. Jahrhunderts* (Trier 2003).

46. Doty & Hiltunen (2002). Se även resonemang i Hiltunen (1996).

47. Daniel E. Collins, "Speech reporting and the suppression of orality in seventeenth-century Russian trial dossiers", *Journal of Historical Pragmatics* 7:2 (2006) s. 265–292.

48. Peter Grund, Merja Kytö & Matti Rissanen, "Editing the Salem witchcraft records: An exploration of a linguistic treasury", *American Speech* 79:2 (2004) s. 146–166.

49. Erik Falk, *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala: En historisk talaktsanalys* (Uppsala 2011); Erik Falk, "Pragmatikaliserings i social variation", i Maria Bylin, Cecilia Falk &

En annan aspekt inom den historiskt inriktade pragmatiken har varit att närmare analysera den semantiska funktionen hos olika språkliga uttryck. Exempelvis visar Grund att bruket av olika former av talmarkörer är ett mer typiskt språkligt drag i rättegångsmaterial än andra genrer.⁵⁰ Grunds studier är ett tydligt exempel på hur bredare detaljerade språkliga analyser inte bara kan ge viktiga svar på den övergripande framväxten av språkliga mönster i olika genrer i historisk tid, utan pekar även mot de pragmatiska val som skribenter genom tiderna gjort för att representera olika röster och uttalanden.

Filologi, textanalys och skriftbruk

Domböcker har traditionellt varit givande källor också i ett texthistoriskt och filologiskt perspektiv. Inom den filologiska vetenskapen kan man göra en skillnad till exempel mellan rättsfilologi, textfilologi och editionsfilologi, inriktningar inom vilka alla domböcker har mycket att ge.⁵¹ Som påpekats ovan utgavs år 2007 ett samlingsverk där nordiska forskare presenterade filologiska (och historiska) perspektiv på domboken som forskningsobjekt (från 1400-talet till 1600-talet).⁵² Bland de filologiska bidragen i volymen finns Charlotta Busings studie om lagreferenser i Dalarnas äldsta dombok, Inger Schoonderbeek Hansens dialektologiska studie av danska domböcker och Per-Axel Wiktorssons analys av Upplands lagmansdombok 1490–1494, speciellt dess tillkomst, användning och språk.⁵³

Tomas Riad (red.), *Studier i svensk språkhistoria 12: Variation och förändring* (Stockholm 2014) s. 89–99.

50. Peter J. Grund, "Description, Evaluation and Stance: Exploring the Forms and Functions of Speech Descriptors in Early Modern English", *Nordic Journal of English Studies* 16:1 (2017) s. 41–73; Peter J. Grund, "Beyond speech representation: Describing and evaluating speech in Early Modern English prose fiction", *Journal of Historical Pragmatics* 19:2 (2018) s. 265–285.

51. För filologi, se Harry Lönnroth, "Philology", i *Oxford Research Encyclopedia of Literature* (Oxford 2020). Harry Lönnroth (red.), *Philology Matters! Essays on the Art of Reading Slowly* (Leiden 2017). Det är viktigt att påpeka att filologi och språkvetenskap (lingvistik) inte alltid är synonyma.

52. Lönnroth (red.) (2007).

53. Charlotta Busing, "'Efter Sweriges laagz medtgiff och Nemndenes Jaa dömde jach': Lagreferenser i dombok", i Harry Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt* (Uppsala 2007) s. 9–23; Inger Schoonderbeek Hansen, "Danske tingbøger ud fra en dialektologisk synsvinkel", i Harry Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt* (Uppsala 2007) s. 73–87; Per-Axel Wiktorsson, "Upplands lagmansdombok 1490–1494: Dess tillkomst, användning och språk", i Harry Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt* (Uppsala 2007) s. 89–111. Se Busings licentiatavhandling i

Harry Lönnroths avhandling om Ekenäs stads dombok 1678–1695 innehåller både en rättsfilologisk studie och en filologisk utgåva med kommentar och register.⁵⁴ Ekenäs stads dombok för 1623–1675, som gavs ut av Emmy Hultman år 1913 och 1924, har också getts ut i en elektronisk utgåva på 2000-talet, vilket gör att man har tillgång till alla domböcker från stadens rådstuga i form av utgåvor.⁵⁵ I tillägg har filologer intresserat sig för frågan hur man i Finland gett ut olika domböcker.⁵⁶ Utgående från utgåvorna har man publicerat andra specialstudier, till exempel om person- och ortnamn.⁵⁷

Ett framträdande karaktärsdrag i domböcker är den stilistiska och språkliga bredden. I Theresia Petterssons doktorsavhandling om Stockholms stads tänkeböcker 1476–1626 är denna språkliga variation i texterna, både den synkrona och diakrona, utgångspunkten i de lexikogrammatiska och stilistiska analyserna.⁵⁸ Ett huvudresultat är att den språkliga variationen i mångt och mycket kan ses som mönster i språkbruket som i sin tur kan förklaras utifrån en samverkan av faktorer som den juridiska verksamheten och förändringar inom denna, en äldre administrativ skrifttradition samt behovet av att ge röst åt fler aktörer. Även om empirin används för analys av språkstrukturer ligger fokus på att förstå relationen mellan språk och samhälle, vilket innebär en förskjutning i hur materialet används.

nordiska språk, Charlotta Busing, *Textbruk i en häradsrätt på 1500-talet: En receptionsfilologisk undersökning av Dalarnas äldsta dombok* (Uppsala 2009, otryckt), där ett huvudresultat är häradsrättens centrala ställning som förmedlare av skriftlig mediering i det dåtida lokalsamhället.

54. Harry Lönnroth, *Ekenäs stads dombok 1678–1695. I: Rättsfilologisk studie av en 1600-talshandskrift* (Helsingfors 2007); Harry Lönnroth, *Ekenäs stads dombok 1678–1695. II: Filologisk utgåva med kommentar och register* (Helsingfors 2007). För ett rättshistoriskt perspektiv på Ekenäs stads dombok, se t.ex. Alvar Nelson, "Staden inför rätta: Reflexioner kring Ekenäs stads dombok", *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 2011:6.

55. Emmy Hultman (utg.), *Ekenäs stads dombok 1623–1660* (Helsingfors 1913); Emmy Hultman (utg.), *Ekenäs stads dombok 1661–1675* (Helsingfors 1924); Emmy Hultman (utg.), *Ekenäs stads dombok 1623–1675*, elektronisk utgåva av Harry Lönnroth (Tammerfors 2005), <<http://tampub.uta.fi/handle/10024/65748>> (16/4 2021).

56. Lönnroth (2003).

57. Se t.ex. Harry Lönnroth, "Erich Anderßen och andra personnamn i Ekenäs stads dombok från 1600-talet", i Lotta Collin, Saara Haapamäki, Marketta Sundman & Lars Wollin (red.), *Under språkets hud: Festskrift till Erik Andersson på 60-årsdagen* (Åbo 2008) s. 128–138; Harry Lönnroth, "Namn och bygd i rättegångsprotokoll: Ortnamn i Ekenäs stads dombok 1678–1695", *Västnyländsk årsbok* 32 (2008) s. 16–26.

58. Pettersson (2017).

Ett annat tydligt intresse under senare år är att jämföra domboksskrivandets processer i Sverige med liknande undersökningar från andra delar av Europa. Studier visar tydligt att det svenska domboksskrivandet är en del av en europeisk överregional förvaltningskultur samtidigt som det på lokal nivå präglas av specifika förutsättningar i tid och rum.⁵⁹

Domboken som diskursiv och flerspråkig praktik

I likhet med den historiska domboksforskningen har språkvetare intresserat sig för vad analyser av källmaterialet kan ge för svar på frågor som ligger utanför språket, det vill säga om det samhälle i vilka texterna är tillkomna. Enkelt uttryckt handlar det om en socialt och dialektiskt förankrad syn på kommunikation, såväl muntlig som skriftlig, där språkliga realiseringar inte kan isoleras från den språkbrukssituation inom vilken den är producerad. Både den historiska sociolingvistik och sociopragmatiken kan ses som resultat av denna socialkonstruktivistiska språksyn.

Ett analytiskt fruktbart sätt att komma åt sociala strukturer i det dåtida samhället är genom diskursanalys. Claudia Claridge visar, i likhet med Grund,⁶⁰ hur man utifrån relativt avgränsade språkliga analyser kan dra tydliga empiriskt förankrade slutsatser kring frågor om makt och kontroll och om hur olika aktörer inom den rättsliga verksamheten har förmåga att använda språket som medel för att nå juridisk framgång. Claridge visar att det finns en tydlig uppdelning i bruket av *nu* mellan den grupp som kan benämnas som professionella (till exempel domare, advokater eller andra med ett officiellt uppdrag i rätten) och övriga (vittnen, brottsoffer och åtalade). Av de professionella används *nu*-markören både som ett sätt att understryka centrala delar i en argumentation, och att språkligt kontrollera och underminera motpartens utsagor. Detta bruk saknas hos lekmännen.⁶¹

Inom flerspråkighetsforskningen har man under 2000-talet mer och

59. Theresia Pettersson, "Stockholms stads tänkeböcker: Ett exempel på en framväxande europeisk urban litteracitet", i Daniel Sävborg, Eva Liina Asu & Anu Laanemets (red.), *Studier i svensk språkhistoria 15: Språkmöte och språkhistoria* (Tartu 2020) s. 203–214; Theresia Pettersson, "Variance and Change in Civic Literacy in Late Medieval Stockholm: The Liber Memorialis", i Kasper H. Andersen, Jeppe Büchert Netterstrøm, Lisbeth Imer, Bjørn Poulsen & Rikke Steenholt Olesen (red.), *Urban Literacy in the Nordic Middle Ages* (Turnhout 2021) s. 341–372.

60. Grund (2017, 2018).

61. Claudia Claridge, "Now in the historical courtroom", *Journal of Historical Pragmatics* 19:2 (2018) s. 223–242.

mer börjat intressera sig för historiska administrativa texter för att få syn på aspekter av flerspråkighet och mångkultur i dåtida samhällen. Från att tidigare utgått från en enspråkig norm och i huvudsak analyserat lexikala lån,⁶² har man alltmer intresserat sig för en mer holistisk syn på exempelvis domböcker som en kommunikativt flerspråkig praktik. I detta perspektiv blir både den individuella skrivarens (fler)språkliga repertoar och de sociala förväntningarna på (fler)språklig representation intressant att analysera och diskutera. Texterna är således ett resultat av dels de individuella skrivarnas kompetens, dels förväntningarna inom verksamheten på textskapande.⁶³

Analys med diskussion

Litteraturgenomgången visar hur historisk och språkhistorisk domboksforskning präglas av sina respektive vetenskapstraditioner: för historikerna kretsar fokusfrågorna kring domboken som källa till kunskap och förståelse för dåtida mänsklig aktivitet, exempelvis genom kritisk diskussion om domböckers tillblivelse, medan de för språkhistorikerna kretsar kring frågor om språklig variation och realisering, ofta i förhållande till språkexterna variabler. Som exempel kan frågan om relationen mellan muntlig och skriftlig praktik nämnas. Samtidigt som traditionerna och med detta de empiriska och metodologiska tillnärmelsesätten i mångt och mycket skiljer sig åt, är det tydligt att kärnfrågorna också många gånger överlappar varandra. Ett exempel på detta är frågan om flerspråkighet som på senare tid fått ny vind i seglen, ett annat är just frågan om de skriftliga källornas värde som representationer av dåtida mänskligt handlande, vare sig det gäller sakinnehållets relation till levd erfarenhet eller skriftlig realisering av muntlig utsaga.

Utifrån litteraturgenomgången har vi identifierat tre övergripande teman som vi menar vara särskilt gynnsamma för tvärvetenskapligt samarbete om domboken som empirisk källa: protokollföring, berättelsenivåer och skrivare.⁶⁴

62. T.ex. Moberg (1989).

63. Joanna Kopaczyk, "Administrative multilingualism on the page in early modern Poland: In search of a framework for written code-switching", i Päivi Pahta, Janne Skaffari & Laura Wright (red.), *Multilingual Practices in Language History: English and Beyond* (Boston 2017) s. 275–297; Arja Nurmi & Päivi Pahta, "Multilingual Practices in the Language of the Law: Evidence from the *Lampeter Corpus*", i Jukka Tyrkkö, Olga Timofeeva & Maria Salenius (red.), *Ex Philologia Lux: Essays in Honour of Leena Kahlas-Tarkka* (Helsingfors 2013) s. 187–205.

64. Det bör understrykas att detta är ett förslag. Andra teman kan givetvis identifieras.

Protokollföring – precision och tillförlitlighet

Domböcker är oundgängliga källor till gångna tiders liv och leverne. Inom historievetenskapen har det därför varit av vikt att källkritiskt värdera dessa källor: vad är det de skriftliga dokumenten förmedlar, vad kan de ge tillförlitlig information om? Forskare har varit särskilt intresserade av att undersöka olika versioner av domböcker, dess (olika) funktion och källornas förmedling av olika perspektiv. Den viktiga frågan har med andra ord varit domböckernas tillförlitlighet som empirisk källa, speciellt med tanke på sakinnehållet. Traditionellt har man framhåvt att domböckerna bara innehåller det som var juridiskt nödvändigt – funktionen av dokumentet avgjorde med andra ord precisionen av protokollföringen. I denna diskussion har skrivarens eventuella roll för protokollföringens utförande i mångt och mycket förbisetts. Historiker har snarare relativt kraftigt betonat att dombokstexter i stor utsträckning präglas av förvaltningsjargong och juridiskt ordförråd och att denna förvaltningstradition styrt skrivarnas språkbruk. Fokus i läsningen har framför allt, men inte uteslutande, legat på domböcker som juridiskt enhetliga texter. Kopplat till 1600- och 1700-talet har man – tämligen kategoriskt – konstaterat att förvaltningspråket blev enhetligt mer eller mindre automatiskt. Från slutet av 1900-talet kan man dock se ett ökat intresse för språkliga och diskursiva nyanser (den språkliga vändningen och de så kallade nya historierna).

I den traditionella historieforskningen har man således i rätt liten utsträckning betonat eller funderat kring variation i de enstaka skrivarnas språkbruk, speciellt i ljuset av konkreta analys exempel. Inom språkvetenskapen har man en lång forskningstradition när det gäller variation i relation till olika versioner och domboksspråkets bredd och variation i olika skrivares texter. I ett språkvetenskapligt perspektiv har domböckerna ansetts vara en del av en allmän europeisk förvaltningskultur, vilket påverkat struktur och stil, men man har också intresserat sig för lokala och tidsmässiga specialdrag. Metodiskt har fokus legat på komparativ analys av innehåll, språklig struktur, stil, ordförråd och morfosyntaktisk variation, men även på individuella skrivare och textens funktion kopplat till verksamhet och dessa kontextuella faktors betydelse för texternas såväl innehållsliga som språkliga uppbyggnad. Och det är just i denna skärningspunkt mellan kontext och skriftspråklig realisering som det tvärvetenskapliga samarbetet kan ge nya perspektiv. Frågor

kring skriftbruk, källmaterialets funktion och utformning, förhållandet mellan framväxten av en centraliserad förvaltningskultur och förutsättningar för författandet av domstolsprotokoll på lokal nivå, är exempel på frågor om domboken som empirisk källa som intresserar båda vetenskapstraditionerna. Historiker kan bidra med källkritiska perspektiv på materialet och explicit contextualisering av samma material – på motsvarande sätt kan språkhistoriker bidra med teoretisk och metodisk kunskap att analysera och diskutera domstolsmaterial både som enskild text och som genre.

Berättelsenivåer

Ett framträdande genredrag i domstolstexter är den språkliga och stilistiska bredden mellan det mycket stereotypa förvaltningspråket och det mer vardagliga allmänspråket. Denna språkliga spännvidd finns såväl i genren i stort som i enskilda texter. Lingvister har länge uppmärksammat just denna stilistiska variation – ett särskilt empiriskt intresse har riktats mot användningen av direkt anföring. Samtidigt har man fram till relativt nyligen mer eller mindre enbart konstaterat att variation existerar utan att undersöka huruvida det finns en funktionellt motiverad synkron eller diakron systematik i variationen.

Historiker har också intresserat sig för denna stilistiska bredd. Inom exempelvis den historiska antropologin har rättegången setts som ett slags drama med olika diskursiva nivåer där den språkliga spännvidden är ett utslag av olika röster. Historikerna har dock varit delade när det gäller frågan om *vems* röst som kommer fram och funktionen med variationen. Är det bara elitens, förvaltningsapparatusens och rättsmyndigheternas röst och språk som hörs i domböckerna eller kan man skönja folkets röst? Ett sätt att analysera domboksdiskurser och olika textuella nivåer har varit att diskutera de berättelser som ingår i domböckerna. Det finns en juridisk huvudberättelse (en kronologisk beskrivning av rättsmålet/processen) samt ett antal underberättelser, det vill säga ställen som beskriver innehållet i den åtalades, åklagarens och vittnens berättelser.

Empiriska analyser visar tydligt på att variationen i de språkliga uttrycken kan kopplas till olika berättelsenivåer, alternativt diskursiva nivåer, och att graden av stereotyp juridiska kontra ledigt vardagsspråk är ett utslag av förekomsten av antal och typ av underberättelser. Samtidigt

råder bland och inom vetenskapstraditionerna lite delade meningar om hur man kan tolka dessa utslag av vardagsspråk, vilka ofta har form av direkt anföring. Historiker har påpekat att de direkta citaten har en central juridisk funktion och att det är just därför skrivaren, möjligen med uppmaning av domaren, har velat protokollföra dessa. Samtidigt visar språkliga jämförelser mellan protokollversioner på att de direkta citaten ofta ändras i renskriften, vilket tyder på att den språkliga formuleringen i sig kanske inte är särskilt juridiskt signifikant utan att fokus snarare ligger på den innehållsliga andemeningen. Genom en bred systematisk språklig analys i kombination med källkritisk diskussion kring olika textversioners juridiska funktion skulle man kunna få en tydligare uppfattning kring berättelsenivåernas juridiska signifikans och texternas språkliga utformning.

Skrivaren – den gemensamma aktören

Både historiker och språkforskare har varit intresserade av skrivarna: inom språkforskningen har intresset tidsmässigt i huvudsak legat på medeltiden medan historikerna har intresserat sig för utvecklingen av (den svenska) statsapparaten, speciellt från och med 1600-talet. En påtaglig skillnad är att historikerna i första hand har varit intresserade av skrivare som viktiga aktörer i rätts- och förvaltningsmaskineriets mellaninstans (förvaltnings-, rätts- och lokalhistoriska studier). Man har med andra ord varit intresserad av skrivarnas sociala positionering, lön, tjänst, arbetsmängd och så vidare, samt deras göranden i lokalsamfundet (lokalhistoriska studier). Det är först nyligen som man uppehållit sig vid frågor om skrivarnas faktiska språkbruk, även om man länge betonat skrivarens roll när det gäller renskrivningsprocessen och de val som denne gjorde vid renoeringen. Samtidigt kan man i ett språkvetenskapligt metodologiskt perspektiv kritisera den empiriska validiteten i historikernas språkliga analyser och antaganden eftersom få historiker ger konkreta empiriska exempel på skrivarens roll för den språkliga utformningen. Så samtidigt som historikerna är medvetna om de källkritiska utmaningar som förknippas med skrivare och deras språk, utvecklas resonemanget inte vidare. På denna punkt skulle en språkvetenskaplig (och filologisk) medvetenhet kring skriftliga källor vara till nytta, samtidigt som historikernas medvetenhet om skrivarna som yrkeskår kan bidra med förståelse för lokala och geografiska förut-

sättningar för de enskilda skrivarna. Frågan om skrivare tangerar frågan om kunskapsnivå och plats och på vilka sätt centraliseringen av förvaltningsapparaten påverkar de enskilda skrivarnas protokollföring i olika, mer eller mindre perifera, städer i dåtida Sverige. Vad är den minsta möjliga kunskapsnivån och hur skiljer den sig åt mellan olika skrivare eller kanslier?

Avslutning

I denna uppsats har vi velat åstadkomma en kritisk och jämförande syntes av historisk och språkhistorisk domboksforskning för att undersöka hur de förhållit sig till domboken som empirisk källa, för att utifrån denna ge förslag till gynnsamma teman för tvärvetenskapligt samarbete. Vår studie pekar mot ett intressant perspektivskifte inom nordisk domboksforskning – medan tidigare forskare ofta sett domböckerna i första hand som historiska och språkhistoriska dokument så finns, menar vi, i dagens forskning en tydligare orientering mot ett tvärvetenskapligt förhållningssätt.⁶⁵ Ett exempel är benägenheten att i högre utsträckning aktualisera vikten av att granska domböcker som mångfacetterade och dynamiska empiriska källor, vilket i sin tur möjliggör nya tvärvetenskapliga forskningsinitiativ.

Vad kan vi då erbjuda varandra? Utifrån forskningsöversikten kan man bland annat konstatera att historiker har kommit med relevanta redskap när man velat förstå olika juridisk-administrativa och lokala kontexter, samt tidsmässiga och regionala förändringar. Den historiska forskningen kan (i urval) även bidra till förståelsen av mångkulturella städer, förvaltnings- och rättshistoria och normer som påverkade domböckernas språk. Språkvetenskapen (och filologin) har i sin tur mycket att ge när det gäller att metodiskt konkretisera analyser för att dra empiriskt underbyggda slutsatser om exempelvis skrivare, språkbruk och textuell mångfald i domböcker. Språkvetenskapen har en lång historia av att teoretiskt modellera relationen mellan samhälle och språk, något som torde appellera till konstruktiva diskussioner disciplinerna emellan. I tillägg till detta vill vi understryka vikten av att språkhistorikern bidrar med att förmedla sin expertis om äldre tiders språk: att läsa och

65. Ett relativt aktuellt exempel på ett dylikt tvärvetenskapligt samarbete är volymen *Urban literacy in the Nordic Middle Ages* (2021). Ett annat aktuellt exempel är vårt eget forskningsprojekt Kaski.

tolka språkligt utmanande texter tillsammans är viktigt med tanke på utbildningen av nya forskargenerationer som behöver insikter både i historia och i språk.

När man forskar i domböcker kommer man oundvikligt i kontakt med skrivaren som är den mest centrala aktören bakom varje enskilt domstolsprotokoll. Dessa skrivare kan i allra högsta grad ses som en gemensam nämnare, ett slags nexus, där historiker och språkhistoriker kan hitta varandra. Nästa steg blir alltså att använda domböckerna till att studera stadsskrivaren och hans verksamhet och att problematisera och nyansera hans skrivargärning och språkbruk – i ett tvärvetenskapligt perspektiv.

Court records as a source for early modern (language) history: Examples from Finland and Sweden, ca 1950–2020

Court records and the history of the early modern period go hand in hand. Court records are crucial for our knowledge of the period and are the most important set of data for several fields of scholarship. In this article we study how Scandinavian historians and language historians have used court records in their research. In this multidisciplinary synthesis of such historical and historical linguistic research in Finland and Sweden, the focus is research mainly in Finnish and Swedish but also in English, published between 1950 and 2020, but weighted towards the twenty-first century. We show that historians have often been interested in source criticism whereas language historians concentrate on the question of linguistic variation and change. We identify three major themes that are fruitful for multidisciplinary collaborations between historians and linguists who rely on court records as a source: the records (their accuracy and reliability), the discourse levels (the records' textual structures and patterns), and the scribes (the common denominator). The study emphasises the multidisciplinary dimensions of court record research; the researcher should preferably be alert to the theoretical and analytical discussions in both disciplines and draw on

one another's expertise. The article is an outcome of "City scribes in the kingdom of Sweden in the early modern period (1614–1714): Their profession, agency and use of language", a multidisciplinary research project at the University of Jyväskylä, Finland, financed by the Kone Foundation for the period 2020–2024.

Keywords: linguistics, history, early modern period, court records, source criticism